Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!

ӘДӘБИЈЈАТ вә ИНҸӘСӘНӘТ

1981
ЧҮМӘ
27
НОЯБР
№ 48 (1925)

АЗӘРБАЈҸАН ЈАЗЫЧЫЛАР ИТТИФАГЫ ВӘ АЗӘРБАЈҸАН ССР МӘДӘНИЈӘТ НАЗИРЛИЈИНИН ОРГАНЫ

ОРГАН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНА И МИНИСТЕРСТВА КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР.

1934-ҮҮ илдән чыхыр. ● Гијмәти 10 гәпик.

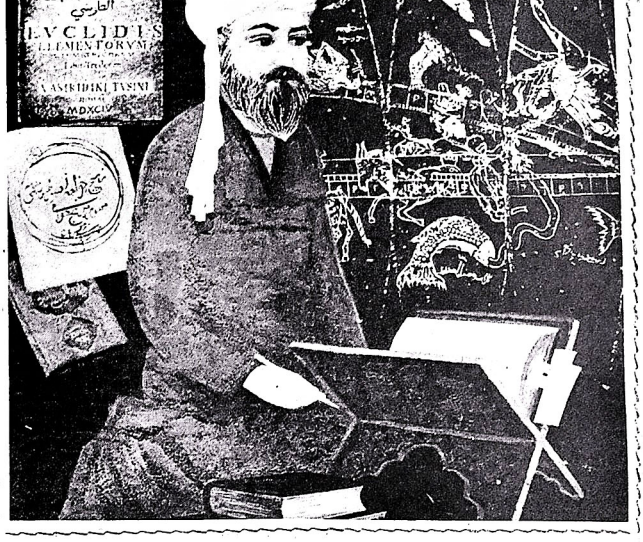

НӘСИРӘДДИН ТУСИ ВӘ ОНУН ОРДУБАДДАКЫ НӘСИЛЛӘРИ

Азәрбајчанын көркәмли философ-астроном вә ријазијјатчысы Хәчә Нәсирәддин Мөһәммәд Тусинин Хәчә Әсламәддин әл-Һәсән, Хәчә Сәдрәддин Әли, Фәхрәддин Әһмәд адлы үч оғлу вә бир гызы олмушдур. Ата вә оғланлар әсасән Азәрбајчанда јашајыб јарәтмишлар.

Һәләлик бизә мә'лум олан вә Нәсирәддин Тусинин өлүмүндән тәгрибән 50 ил сонра Ордубадда анадан олмуш нәсліндән Гази Имадәддин Әһмәд Туси Ордубададыр.

Шејх Сефиәддинин оғлу Шејх Сәдрәддин (1334—1392) 1379-ҸУ илдә икі ај Ордубадда Гази Имәдәддин Әһмәд Туси Ордубадынын евиндә гонаг галмыш, Гази Имәдәддин исә бу ики ај әрзиндә Шејх Сәдрәддинә јүксәк дәрәчәдә һөрмәт вә, гонаглығына көстәрмишдир. Шејх Сәдрәддин Ордубаддә Гази Имәдәддин Әһмәд илә көрүшүркән 45 јашында иди. Һәмин вахт Гази Имәдәддин Әһмәд Тусинин 50 јашында олдуғуну фәрз етсәк, Гази Имәдәддин Әһмәд Туси Ордубадынын 1329-ҸУ илдә Ордубадда дөғулдуғуну еһтимал етмәк олар.

Шејх Сәдрәддинин дә Ордубада сәфәри тәсадүфи дејилди. Әрдәбилдә Шејх Сәфи мәсҹидинин гапысы: «шүгаһы гошунлары тәрәфиндән сөкүлүб Әлинчә галасына апарылмышды. Шејх Сәдрәддиндән бир аз әввәл Хәлифә һачәтшаһ Чиланы гапыны кәтирмәк үчүн һәмин маһала кәтмишди. Ондан бир аз сонра Шејх Сәдрәддин Сәфәви Нахчыван вә Ордубада кәдиб Ордубадда Гази Имадәддин Әһмәд Туси Ордубадынын евиндә икі ај гонаг галараг Хәлифә һачәтшаһ Чиланынын Әлинчә галасындан гајытмасыны көзләјирди. Нәһајәт, Хәлифә һачәтшаһ гапыны тәһвил алыб, Әлинчә галасында олан әсирләри азад етдирдикдән сонра (бу вахт Әлинчә галасынын һакими Әмир Әһмәдбәј иди) Әрдәбилә гајытдыгын Шејх Сәдрәддин дә онунла бирликдә Әрдәбилә гајытмышды. Һәмин вахт Шејх Сәдрәддин Сәфәви 1379-ҸУ ил ијунун 28-дә Султан Әһмәд Чәлајирә мәктуб јазараг (мәктубун мәтни индијә гәдәр галыб әлимизә чатмышдыр) Гази Имадәддин Әһмәд Туси Ордубадынын гонаглыгындакы чох разы галдығыны билдирмәклә Гази Имадәддин Әһмәд Туси Ордубадынын «Ордубадын гәдим аиләләриндән, еһтирамы лазым вә зәрури олан нәсліндән, Ордубадын адлы-санлы вә дүнјанын фохр едәчәји мәшһур шәхсијјәт, һәм дә онун Туси нәсліндән олмасы сәһәр вә сүбһ кими ајдын вә мә'лум олан кәсәл әхлаги сифәтләрә малик» әлим кими гејд етмишди.

Шејх Сәдрәддин Сәфәви мәктубун ахырында Султан Әһмәд Чәлајирдән Гази Имадәддин Әһмәдә Тусијә јүксәк дәрәчәдә һөрмәт етмәји хаһиш етмишди.

Мараглы бурасыдыр ки, бу мәктубун бир нүсхәси Гази Имадәддин Тусинин нәсліндән олан Мәһәммәд Садыг Нәсири тәрәфиндән үзү көчүрүлмүш вә һәмин нүсхә Һазырда Тәһран университетинин китабханасында, 2438 нөмрәдә мүһафизә олунан бир чүнкүн 132—135-ҸИ сәһифәләриндә мөвчуддур.

Шејх Сәдрәддин Сәфәвинин хаһишини нәзәрә алараг Султан Әһмәд Чәлајири Әлинчә галасынын бәрпа едилиб әввәлки вәзијјәтә салынмасыны Гази Имадәддин Әһмәд Туси Ордубадә тапшырмышды. Галанын дөғудылмасы һаггында бәзи тәфсилат бәлә ејди ки, һ. 807-ҸИ (1404—1405) илдә Султан Әһмәд Тәбризә көлир. Гази Имадәддин онун јанына кәдир. Султан Әһмәд ондан јаҗ сорушур ки, нә үчүн Теј мурун нәвәси Өмәр Мирзәнин сөзү илә Әлинчә галасыны виран етдин? Гази Имадәддин бәлә чаваб вериб: «Дүшмәнләр Азәрбајчаны әлә кечирәндән сонра Әлинчә галасы мәнәм бир јер олдуғу үчүн дүшмән јағыларынын истифадә едә биләчәји истәкам галасына чевриләчәјини истәмирдим. Инди ки, өлкә ирси олараг султанын ихтијарына кечмишдир. Фәрман вә сәрәләр, ики күнә абадлашдырарам. Гази Имадәддин Туси Ордубадынын бу сөзү Султан Әһмәдин хошуна көлир, Әлинчә галасынын јеніндән бәрпасына она тапшырыр. Гази Имадәддин Әлинчә галасыны абадлашдырыр. Ораја хејли әзәрбајчанлы көчүрдүрүр. Өзү галанын һакими олур.

Гази Имадәддин Нахчыванын аилә вә зоналы шәхсијјәтләриндән иди. О, кәтдикчә өрмлә-шир. Нахчыван, Ордубад, Әлинчә галасы вә онун әтрафында-кы өразијә өзү мүстәгил суратдә һөкмран олмаг истәјирди. Бунә көрә дә галәјә көчүрүлүј адамлар 1410-ҸУ илдә онун өвнинә гәдәғанә топлашыр, Гази Имадәддини өлдүрмәк вә өзү-дөвләтини әлә кечирмәјә чалышырлар. Бу мәгсәдлә Газинин гапысы әгзында вуруша баш верир. Гази Имадәддинин ики гардашы — ТаҸ әл-Ислам вә Шаһ Мәһмуд Газинын көмәјинә көлир, лакин онларын мүдаһимәт көстәрмәләри нәтиҸә вермир, Гази Имадәддини өлдүрүрләр.

Хәчә Нәсирәддин Мәһәммәд Тусинин нәсліндән вә Гази Имадәддин Әһмәдин јахын гоһумларындан олан Хәчә Әтиг Мунши Ордубади Азәрбајчанын көркәмли шәхсијјәтләриндән иди. Гази Әһмәд Гуми јазыр: «Хәчә Әтиг Мунши Ордубади хәсиләт, јүксәк зәка, фәрасәт, ләјагәт, истә'дад чәһәтдән, һәм дә мәктуб, һәкм вә фәрманларын јазылышында, көзәл хәтт јазмагда өз мүасирләри арасында өз'лә бир шәхсијјәт иди».

Мәһир хәттат вә мунши (катиб) олан Хәчә Әтиг тә'лиг хәттини чох көзәл јазырды. Шаһ Исмајыл Хотаи 1501-ҸИ илдә Нахчывана вә Ордубадда олараг Хәчә Әтиги гәбул етмиш вә Азәрбајчан Сәфәви дөвләтинин мунши әл-мәмәлики (өлкәнин баш мүншиси) тә'јин етмишди.

Хәчә Әтиг Ордубади шаһ тәрәфиндән верилмиш фәрман вә һөкмләрин јазылышында јени бир үслуб ихтә етмишди ки, ондан сонра Сәфәвиләрин һакимијјәтинин сонуна гәдәр шаһлар тәрәфиндән верилмиш фәрман вә һөкмләр һәмин үслубда јазылмышдыр. Гази Әһмәд Гуми, Хәчә Әтиг Мунши Ордубадини «Хәчә Нәсирәддин Тусинин сәдәгәтли нәсліндән, Азәрбајчанын бөјүк шәхсијјәти һесаб едирди.

Хәчә Әтиг Ордубадинин оғлу Мирзә Кафи Нәсирәддин Тусинин нәсліндән иди. Искәндәр бәј Мунши јазыр ки, мәрһум Мирзә Кафи Мунши Ордубади көзәл габилијјәтә вә истә'дада малик иди. Мәлик Бәһрам Ордубади илә јахын гоһум олдуғу үчүн шаһ Тәһмасиб 1524-ҸУ илдә ону өлкәнин баш мүншиси тә'јин едиб, «Мунши әл-мәмәлик» ләгәби верди. Фәзли Исфәһани гејд едир ки, Мәлик Бәһрам вә Хәчә Әтиг Ордубадинин оғлу Мирзә Кафи Гази Имадәддин Туси Ордубадинин әвләдларындандыр. Гази Әһмәд Гуми исә јазыр: «Хәчә Әтигин оғлу Мирзә Кафи Ордубаднин улу баба-сы вә әчдады һәмишә Азәрбајчанда гази вәзифәсиндә ишләмишләр».

Гејд етмәк лазымдыр ки, I шаһ Тәһмасиб (1524—1576) бир нечә дәфә, о чүмләдән 1540, 1550, 1552-ҸИ илләрдә Нахчыван вә Ордубадда олмуш, Нәсирәддин Тусинин гоһумларына вә нәсліндә јүксәк дәрәчәдә һөрмәт әламәти олараг 1557-ҸИ илдә тикилиш-ба-ша чатдырылмыш Газвин дәвләтханасынын (Чөһелсүтун сарајы илә дә мешһурдур) залында дөврүнүн танынмыш рәссам вә һәттаҸларынын вә сәнәткарларынын Ордубад гәсәбәсинин тәсвирини, планыны вә мәкетини чәкдирмишдиг.

XV әсрин икинҸи јарысы вә XVI әсрин биринҸи јарысында јашамыш вә тәгрибән 90 илә јахын өмүр сүрмүш ордубадлы Мәлик Бәһрам Тусинин әвләдларындан иди. О, Аггојунлу һөкмдарлары (1468—1501) дөврүндә јүксәк вәзифәләрдә чалышмышдыр. I шаһ Исмајыл Хотаинин һакимијјәтинин илк илләриндә Ордубадда бә'зи адамларын пахыллығы вә шәхси-гәрәзлији үзүндән өз дөғма јурду Ордубады тәрк едиб вәтәндән дидәркин дүшүр, Мисирә кедир. I шаһ Исмајыл (1501—1524) Ордубадда олараг Мәлик Бәһрамын әвләрнин сәһибсиз галыб дағылдығыны мушаһидә едир вә бунун сәбәбини сорушур. Шаһа дејирләр ки, Мәлик Бәһрам Ордубаддан кәтдиҸ вә әвләри сәһибсиз галдығы үчүн бу биналәр кәтдикчә дағылыр. I шаһ Исмајылын мүлазимләриндән Һүсејнбәј Ләлә, Мәлик Бәһрамын һансы нәсліндән олдуғуну вә онун көзәл хүсусијјәтләри барәдә шаһа мә'лумат вериР вә билдирир ки, Мәлик Бәһрам I шаһ Исмајылын мунши әл-мәмәлики Хәчә Әтиг Ордубади илә јахын гоһумдур. I шаһ Исмајыл Мәлик Бәһрамын әсл вәтәни олан Ордубада гајытмасы һаггында фәрман верир. Мәлик Бәһрам Ордубада гајытдыб, ораның көлантәри вәзифәсинә тә'јин едилир. Шаһ Тәһмасиб дә һакимијјәтә кечәндән сонра Мәлик Бәһрамы Ордубад көлантәри кими тәсдиг едир вә јенә бу барәдә фәрман верир. Бир сөзлә, Мәлик Бәһрам шаһ Исмајылын һакимијјәти дөврүндән башлајараг өмрүнүн сонунадәк Ордубадын көлантәри вәзифәсиндә ишләмишдир.

Һәтәмбәј Ордубади көнч јашларындан саваДлы вә бачарығлы бир шәхсијјәт кими танынырды. Ордубадын ә'јанларындан һесаб олунурду. Чүнки бәдии јазыр ки, Һәтәмбәј Тусинин нәтиҸәләриндән иди. Атасы Мәлик Бәһрамын өмрүндән сонра бир мүддәт Ордубадын көлантәри вәзифәсиндә ишләмишдир. Лакин Ордубадда бә'зи адамларла онун арасында ихтилаф баш вердијиндә көрә Ордубады тәрк едиб, Хој һакими Дәли Будаг Румлунун вәзири олур. Нечә илдән сонра Дәли Будаг вәзифәсиндән азад едилир. Һәтәмбәј ишсиз галараг јеніндән Ордубада гајыдыр. О, сонралар бир сыра дөвләт өһдәмијјәтли вәзифәләрдә чалышыр.

I шаһ Аббас 1606-ҸЫ ил нојабрын 6-да Ордубада көлир вә Ордубады сојургал (һәдијә, пешкәш) олараг һөмишәлик Һәтәмбәј бағышлајыр. Һәтәмбәј Ордубада хејли биналәр тикдирмиш вә бә'зисинин лајиһәсини өзү верибмиш. О, Нәзәрә дағынын өтәјиндә ен кәзәл гәсрләр ҸчалтмыШ, ортасында вә әтрафында көзәл һовузлар тикдирмишди.

Һәтәмбәј 1607-ҸИ илдә Кичик Асијдан Азәрбајчана көлмиш 10 мин нәфәр чәлалини Тәбризә гәбул едиб онлара хејлә көрәрәк Тәбризә әтрафында јерләшдирмишди.

Һәтәмбәј һәм дә шаир иди. I шаһ Аббасын баш мүнәччими Чәлаләддин Мәһәммәд мүнәччим Јәзди јазыр: «Һәтәмбәј көзәл шаирдир. О, гәсидә, гәзәл вә рубаи јазмагда чох габилијәтли вә мәһирдир». Онун Азәрбајчан вә фарс дилләриндә бир нечә бејт ш'ери мә'лумдур. Чәлаләддин Азәрбајчана көлмәсинә һәср етдији Азәрбајчана ш'ери белә дир:

Нә хаш ихлис илә он мин чәлали,
Урумдан көлдиләр Шаһ-зәмәнә.
О мин нари Нахчыван сәјлә ки, көлди,
Чәлали пашалар Шаһ-зәмәнә.

Һәтәмбәј Азәрбајчан, фарс вә әраб дилләрини чох көзәл билирди. I шаһ Аббасын өмрүнә бир сыра дөвләт башчыларына Азәрбајчан, фарс вә әраб дилләриндә көндәрилән рәсми мәктублары Һәтәмбәј јазырды. О, дәрин сәвадә вә көзәл гәләмә малик иди. Бир чох катибләр јазы үслубуну ондан өјрәнир вә јазыларындан нүмунәләр сахлајырдылар. Искәндәрбәј Мунши Һәтәмбәји «дөврүнүн јеканәси, зәманәсинин Аристотели» адландырмышдыр.

I шаһ Аббас һ. 1019-ҸУ (1610—1611) илдә Һәтәмбәји, гијәм галдырмыш Әмир ханы итаәтә дә'вәт етмәк үчүн Урмијәјә көндәрир. Һәтәмбәј һ. 1019-ҸУ ил рәби-ул-әввәл ајынын 6-да (30.V.1610) Ҹүмә кечәси Урмијанын Дүмдүмә галасы јанында гәфләтән өлүр. Онун чәназәси Тәбризә кәтирилир. Орадан да Мәшһәдә апарыб, дәфн едирләр.

Һәтәмбәј 20 илә јахын бир мүддәтдә јүксәк диван вәзири вәзифәсиндә ишләмишдир. Онун өлүмүндән 20 күн сонра оғлу Әбу Талыб Мирзә атасынын јеринә јүксәк диван вәзири вәзифәсинә тә'јин олунараг «Е'тимад од-дөвлә» ләгәби алыр. Әбу Талыб Мирзә һәм дә шаир иди. Онун хејли ш'ери дөврүмүзә гәдәр кәлиб чыхмышдыр.

Әбу Талыб Мирзанын оғлу Зејнәлабдин иди. Зејнәлабдинин оғлу Мәһәммәд Ибраһим Нәсири Ордубади диван вәзири иди. Сонра бир мүддәт мунши әл-мәмәлик вәзифәсиндә ишләјир, һ. 1110-ҸУ (1698—99) илдә Сефәви һөкмдары шаһ Султан Һүсејнин (1694—1722) мәчлисненвиси (сарај истиноГрафы) тә'јин едилир. Нәсирәддин Тусинин нәсліндән олдуғу үчүн «Нәсири» тәхәллүсү гәбул етмишди. Орта әсрләрдә бизә мә'лум олан јеканә ордубадлы тарихчидир кә, «Дәстури шәһриjаран» адлы тарихи әсәр јазмышдыр. 500 сәһифәдән ибарәт олан бу тарихи әсәр өлјәмсиз шәклиндәдир. Онун бир нүсхәси Һазырда Британија музејиндә, 2941 нөмрәдә мүһафизә олунур.

Һачы Әдһәмбәјин оғлу **Әбдүлһүсејн Ордуәади** Шаһ Сәфинин һакимијјәтинин сонуна гәдәр (1642) өлкәнин мунши әл-мәмәлики вәзифәсиндә ишләмишдир. Әбдүлһүсејн 1639-ҸУ илдә Османлы дөвләти илә Сефәви дөвләти арасында бағланылмыш сүлһ һәзишинин мәтнини Һазырламышды. Әбдүлһүсејн ибн Әдһәм Нәсири Туси дә «Мүкатибати зәмәне сәлтәнәте Сефәвијә» адлы әсәриндә фәрман, рәсми һөкм вә мәктублары јығыб китаб шәклинә салмыш, һәм дә көлчәк муншилер үчүн фәрман, һөкм вә мәктубларын јазылыш гајдаларыны өјрәтмәк үчүн онлардан нүмунәләр вермишди. Әсәр өлјәмсиз шәклиндәдир. Онун бир нүсхәси Һазырда Парисин милли китабханасында, 2338 нөмрәдә мүһафизә олунур.

Нәсрәбади мунши әл-мәмәлик Мирзә Әбдүлһүсејнин оғлу Мирзә Зејнәлабдиндән сәһбәт ачаркән јазмышды: «Мәрһум Мирзә Әбдүлһүсејн мунши әл-мәмәликин оғлу Мирзә Зејнәлабдинин нәсліндән данышмаға вә тә'риф етмәји еһтијач јохдур. Чүнки нәсилләрини Нәсираддин Тусијә чатдырырлар. Һәтәмбәј Ордубади Мирзә илә әмиоғлудур. Ордубадын һөрмәтли шәхсијјәтләриндәндир... Мирзә Зејнәлабдин атасындан сонра өлкәнин мунши әл-мәмәлики вәзифәсинә тә'јин едилмишди. Бир нечә ил бундан сонра (ј'ни Нәсрәбади 1673-ҸҮ илдә «Тәзкире-јe Нәсрәбади» әсәрини јазмаға башламасы тарихиндән өвәлдә тутур) вәфат етди. Онун гардашы өлкәнин мунши әл-мәмәлики тә'јин едилибдир...».

Мирзә Зејнәлабдин өјни заманда шаир иди.

Мирзә Әбдүлһүсејнин бөјүк оғлу Мирзә Садыг да габил бир кәнч иди. Чаван јашында вәфат етмишдир. О, һәм дә шаир иди. Онун гәзәлләриндән бир нечә бејти дөврүмүзә гәдәр кәлиб чатмышдыр.

Әбүлгасымбәјин хәләфләриндән олан Мирзә Чәфәр дә Һәтәмбәј илә әмиоғлу иди. Нәчиб бир кәнч олан Мирзә Чәфәр мәһир хәттат вә мунши иди. Бир мүддәт Гәзвин вәзири вәзифәсиндә ишләдикдән сонра Гара ханын оғлу Нәчәфгулу ханын һакимијјәти дөврүндә Ирәван вәзири олмуш, орада да вәфат етмишдир.

Мирзә Чәфәр дә шаир иди. 1948-ҸИ илдә тапылмыш бир јазыда Нәсирәддин Тусинин нәсліндән Ордубад сакини һамы Мирзә Мәһдихан Ордубадскинин 1930-ҸУ ил ијул ајынын 26-да, Ҹүмә ахшамы саат 4-дә вәфат етдији гејд едилмишдир. Һәмин јазыны һамы Мирзә Мәһдихан Ордубадскинин оғлу Төвәккүлхан Мәһдизадә Ордубадски јазмышдыр. Төвәккүлүн өзү исә 1903-ҸУ илдә Ордубад шәһәринин Минхәс мәһәлләсиндә анадан олмушдур. Һамы Мирзә Мәһдихан Ордубадскинин үч гызы вар иди. Шаир Ислам Сефәрлинин анасы Һөкүмәханым Кировабада јашајырды. Назлыбәјимин оғлу Аббас Гулијев Совет Иттифагы Гәһрәманы иди. О, бир мүддәт Нахчыван Шөһәр Ичрачы Комитәсинин сәдри вәзифәсиндә ишләмишдир. Дилбәр ханымын оғлу Фирудин Заманәдә Азәрбајчан дәмир јолу тикинти шө'бәсиндә баш мүһәндис ишләјирди.

Хәчә Нәсирәддин Мәһәммәд Тусинин нәсліндән олан бир чох аилә Азәрбајчанын чәнуб һиссәсиндә дә јашамыш вә јашамагдадыр. Биз үмид едирик ки, көлечәк тәдгигатлар вә ахтарышлар нәтиҸәсиндә Хәчә Нәсирәддин Мәһәммәд Тусинин нәсилләри барәдә мүкәммәл шәчәрә Һазырланыб охуҸуларын ихтијарына верилә чәкдир.

Сејидә ОНУЛЛАНЫ,
Азәрбајчан ССР ЕА Тарих Институтунун баш елми ишчиси, тарих елмләри намизәди.